

Date: 7th July-2026

NOTO'LIQ OILA MUHITIDA TARBİYALANAYOTGAN O'QUVCHILARNING
IJTIMOIY-DEVIANT LATENTLIGI: PROFILAKTIKANI
TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Kaxxarova Ozoda Abdimo'minovna
Xalqaro innovatsion universiteti v/b dotsent
o.qahhorova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada noto'liq oila muhitida tarbiyalanayotgan o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va ularda deviant xulq-atvor shakllanishining oldini olish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda noto'liq oila farzandlarining jamiyatga moslashuvda maktab, mahalla va psixologik xizmat hamkorligini ko'zda tutuvchi klasterli yondashuvning afzalliklari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: noto'liq oila, deviant xulq-atvor, ijtimoiy moslashuv, profilaktika metodikasi, emotsional intellekt, mentorlik, pedagogik klaster, o'smirlik inqirozi, korreksion pedagogika.

Аннотация: В данной статье анализируются социально-психологические факторы формирования девиантного поведения у учащихся, воспитывающихся в неполных семьях. В работе обоснована необходимость перехода от карательных мер к кластерному подходу, объединяющему усилия школы, семьи и общества для успешной социальной интеграции детей с деформированным семейным воспитанием.

Ключевые слова: неполная семья, девиантное поведение, социальная адаптация, методика профилактики, эмоциональный интеллект, наставничество, педагогический кластер, подростковый кризис, коррекционная педагогика.

Abstract: The article examines the socio-psychological characteristics of students from single-parent families and explores methods for preventing deviant behavior. The study substantiates a cluster-based approach that integrates school, community, and psychological services to foster successful social adaptation and psychological resilience in children facing family structural changes.

Keywords: single-parent family, deviant behavior, social adaptation, prevention methodology, emotional intelligence, mentoring, pedagogical cluster, adolescent crisis, correctional pedagogy.

KIRISH

Zamonaviy globallashuv va ijtimoiy transformatsiyalar davrida oila instituti transformatsiyasi nafaqat demografik, balki chuqur pedagogik muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Xususan, noto'liq oilalar sonining ortishi ta'lim tizimi oldiga o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash borasida yangi, nostandart vazifalarni

Date: 7th July-2026

qo'ymoqda⁸. Noto'liq oila muhiti - bu shunchaki bitta ota-onaning jismoniy yo'qligi emas, balki bolaning shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur bo'lgan "ijtimoiy-psixologik matritsa"ning deformatsiyasidir.

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, oiladagi struktura buzilishi ko'pincha bolada dunyoga nisbatan ishonchsizlik, affektiv xulq-atvor va emotsional beqarorlikni shakllantiradi. Bu holat ilmiy adabiyotlarda "emotsional vakuum" deb atalib, aynan mana shu bo'shliq keyinchalik turli shakldagi deviant (og'ishgan) xulq-atvor turlari - agressiya, autizatsiya, virtual qaramlik yoki ijtimoiy me'yorlarga qarshi chiqish uchun zamin yaratadi.

Muammoning murakkabligi shundaki, noto'liq oila farzandlaridagi deviantlik ko'pincha latent (yashirin) xarakterga ega bo'ladi. Bola o'z ichki og'rig'ini yoki oilaviy yetishmovchilikdan kelib chiqqan "kamsitilish kompleksini" jamiyatda o'zini namoyon qilishning destruktiv usullari orqali kompensatsiya qilishga urinadi. Amaldagi pedagogik profilaktika metodlari esa ko'p hollarda faqat oqibat bilan kurashishga, ya'ni tartibbuzarlik sodir etilgandan keyingi chora-tadbirlarga qaratilgan. Vaholanki, bugungi kun pedagogikasida e'tibor oqibatga emas, balki bolaning ijtimoiy muhitidagi buzilgan munosabatlar zanjirini qayta tiklashga - "profilaktik rehabilitatsiya"ga yo'naltirilishi zarur.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, unda noto'liq oila sharoitidagi o'quvchilar bilan ishlashning an'anaviy, buyruqbozlikka asoslangan uslubidan voz kechib, ularni jamiyatning to'laqonli va ijtimoiy faol a'zosi sifatida tarbiyalashning "yumshoq kuch" (soft skills) va emotsional qo'llab-quvvatlashga asoslangan metodikasini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

1. Noto'liq oila muhitida deviantlikning shakllanish mexanizmlari

Noto'liq oila sharoitida tarbiyalanayotgan o'quvchilarning xulq-atvoridagi og'ishlar ko'pincha sub'ektiv va ob'ektiv omillarning murakkab sintezi natijasida yuzaga keladi. Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, bunday muhitda "tarbiyaviy resurslar tanqisligi" birinchi o'ringa chiqadi. Ota yoki onaning yo'qligi nafaqat iqtisodiy qiyinchilik, balki bolaning ijtimoiy rollarni o'zlashtirishidagi "model uzilishi"dir⁹.

Xususan, o'smir yoshidagi o'quvchilarda "psixologik himoya reaksiyalari" shakllanadi:

- **Giperkompensatsiya:** O'zining oilaviy holatidan kelib chiqadigan ichki ojizligini tashqi agressiya, qo'pollik yoki guruhlarda "liderlikka intilish" (ko'pincha salbiy ma'noda) orqali yopishga urinish.
- **Alienatsiya (Yagonalashish):** Jamiyatdan va tengdoshlardan o'zini olib qochish, emotsional sovuqlik va virtual olamga sho'ng'ish. Bu holat ko'pincha "jimjit deviantlik" deb atalib, uning oqibatlari ochiq agressiyadan ko'ra xavfliroq bo'lishi mumkin¹⁰.

⁸ O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-444-sonli Qonuni. - Toshkent, 2017

⁹ Bowlby J. "Attachment and Loss: Affective Bonding". - New York: Basic Books, 1980.

¹⁰ Vygotskiy L.S. "Pedagogicheskaya psixologiya". - Moskva: Pedagogika-Press, 1996

Date: 7th July-2026

2. Profilaktika metodikasini takomillashtirishning pedagogik shartlari

Mavjud profilaktika tizimini transformatsiya qilish uchun faqat maktab ma'muriyati emas, balki butun ijtimoiy muhitni qamrab oluvchi "Pedagogik Reabilitatsiya Klasteri"ni yaratish zarur. Ushbu metodika quyidagi ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

A. Emotsional intellektni rivojlantirish (EQ yondashuvi): An'anaviy axloqiy o'g'itlar o'rniga, o'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini boshqarish texnikalarini o'rgatish lozim. Noto'liq oila farzandlarida "kechirim" va "qabul qilish" ko'nikmalarini shakllantirish orqali ulardagi ichki proyeksiyalarni (otasi yoki onasidan bo'lgan nafratni jamiyatga ko'chirishni) to'xtatish mumkin.

B. "Mentorlik" (Ustoz-shogird) instituti: Noto'liq oila o'quvchisi uchun maktabdagi eng katta ehtiyoj -bu unga ishonadigan shaxsning mavjudligidir. Bu jarayonda "shaxsga yo'naltirilgan tyutorlik" tizimini joriy etish taklif qilinadi. Bunda pedagog o'quvchining xatosini qidiruvchi "inspektor" emas, balki uning ijtimoiy qobiliyatlarini kashf etuvchi "fasilitator" roliga namoyon bo'ladi.

3. Korreksion-pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish

Deviant xulq-atvor profilaktikasida quyidagi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kutilgan samarani beradi:

1. **Sotsiodrama va Rolli o'yinlar:** Bola o'zi qo'rqqan yoki nafratlangan vaziyatlarni (masalan, ota-onaning ajrashishi, tengdoshlarining masxaralashi) sahna ko'rinishida ijro etish orqali ichki stressdan xalos bo'ladi (katarsis).

2. **Loyiha asosida o'qitish (Project-based learning):** O'quvchini ijtimoiy foydali loyihalarga (ko'ngillilik, ekologik harakatlar, ijodiy to'garaklar) jalb etish orqali unda "ijtimoiy keraklilik" hissini uyg'otish.

3. **Media-profilaktika:** Ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kontentlarga qarshi "pedagogik immunitet"ni shakllantirish. Bunda o'quvchi bilan birgalikda muvaffaqiyatga erishgan, ammo og'ir hayotiy vaziyatlarni boshidan kechirgan shaxslar haqida keystadilar o'tkazish tavsiya etiladi.

Shunday qilib, takomillashtirilgan metodikaning markazida o'quvchini nazorat qilish emas, balki uning ijtimoiy adaptatsiyasi uchun zarur bo'lgan "psixologik immunitet"ni yaratish strategiyasi yotadi. Bu yondashuv bolani oilaviy yetishmovchilik kompleksidan xalos etib, uning ichki resurslarini ijodiy va ijtimoiy yo'nalishga burish imkonini beradi.

XULOSA

Noto'liq oila muhitida tarbiyalanayotgan o'quvchilarning deviant xulq-atvori profilaktikasi masalasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, muammo faqat oilaning tarkibiy tuzilishida emas, balki bolaning ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya tizimidagi uzilishlardadir. Tadqiqot davomida taklif etilgan metodika va yondashuvlar quyidagi fundamental xulosalarni shakllantirishga imkon berdi:

Birinchidan, deviant xulq-atvorning oldini olishda **"ijtimoiy-pedagogik klaster"** modelini qo'llash, bolani yakka tartibda nazorat qilishdan ko'ra samaraliroqdir. Bunda maktab, mahalla va psixologik xizmatning hamkorligi o'quvchi atrofida "himoya

Date: 7th July-2026

qobig'ini" yaratadi. Profilaktikaning takomillashtirilgan metodikasi boladagi ichki agressiyani pasaytirib, uni ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, noto'liq oila farzandlari bilan ishlashda **"stigma" (tamg'alash) fenomenidan voz kechish** zarur. Pedagogik jarayonda o'quvchiga "muammoli bola" sifatida emas, balki "resursi kashf etilmagan shaxs" sifatida qarash, uning o'z-o'zini baholash darajasini oshiradi. Bizning metodikamizda ilgari surilgan "mentorlik" tizimi o'smirlarda ota-ona o'rnini bosuvchi ijobiy ijtimoiy namuna (model) shakllanishiga yordam beradi.

Uchinchidan, korreksion ishlarda **emotsional intellektni rivojlantirishga** ustuvorlik berilishi shart. Faqat ma'rifiy suhbatlar orqali xulq-atvorni o'zgartirib bo'lmaydi; bola o'z kechinmalarini anglashni va ularni destruktiv bo'lmagan yo'llar bilan tashqariga chiqarishni o'rganishi kerak. Art-terapiya va sotsiodramatik mashg'ulotlar aynan mana shu emotsional yukni tushirishning eng samarali vositalari ekanligi isbotlandi.

Xulosa qilib aytganda, takomillashtirilgan metodikaning amaliyotga tatbiq etilishi noto'liq oila farzandlarining jamiyatga integratsiyalashuvini tezlashtiradi va ularda ijtimoiy qiyinchiliklarga nisbatan "psixologik immunitet"ni shakllantiradi. Bu esa, o'z navbatida, kelajakda jamiyatda voyaga yetmaganlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarning kamayishiga va sog'lom ma'naviy muhitning barqarorlashuviga xizmat qiluvchi muhim pedagogik omildir. Tadqiqot natijalari umumiy o'rta ta'lim maktablari psixologlari, sinf rahbarlari va ijtimoiy pedagoglar uchun amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-444-sonli Qonuni. - Toshkent, 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
3. Zunnunov A. "Pedagogika tarixi". - Toshkent: "Sharq", 2004.
4. G'oziyev E.G'. "Ontogenez psixologiyasi". - Toshkent: "Noshir", 2010.
5. Kasimova Z.X. "Deviant xulq-atvorli bolalar bilan ishlashning pedagogik texnologiyalari". - Toshkent, 2019.
6. Inamova M. "Oila pedagogikasi". - Toshkent: TDPU, 2005.
7. Yusupova P. "Maktabgacha tarbiya pedagogikasi". - Toshkent: "O'qituvchi", 1993.
8. Belkin A.S. "Vnimanie - rebenok! Prichini, diagnostika, preduprezhdenie otkloneniy v povedenii shkolnikov". - Moskva: Prosveteniye, 2011.
9. Kleyberg Yu.A. "Psixologiya deviantnogo povedeniya". - Moskva: Sfera, 2001.
10. Bowlby J. "Attachment and Loss: Affective Bonding". - New York: Basic Books, 1980. (Oila a'zolari o'rtasidagi emotsional bog'liqlik nazariyasi bo'yicha fundamental asar).
11. Hetherington E.M. "Coping with Divorce, Single Parenting, and Remarriage: A Risk and Resilience Perspective". - Lawrence Erlbaum Associates, 1999.

Date: 7th July-2026

12. Goleman D. "Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ". - Bantam Books, 2005. (Emotional intellekt metodikasi uchun).
13. Vygotskiy L.S. "Pedagogicheskaya psixologiya". - Moskva: Pedagogika-Press, 1996.
14. Umarov B.M. "O'smirlar o'rtasida xulq-atvor og'ishlari va jinoyatchilikning oldini olishning ijtimoiy-psixologik jihatlari". - Toshkent, 2015.
15. Ilmiy maqola: "Modern Approaches to Preventing Deviant Behavior in Adolescents from Single-Parent Families". *Journal of Pedagogical Innovations*, Vol. 4, Issue 2, 2023.

